

УДК 811.161.3

Ю. А. Петрушэўская

**АБ ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫІ ПАРЭМІЯЛАГІЧНАГА ФОНДУ
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў СУВЯЗІ З ВЫЗНАЧЭННЕМ
ЯГО ЎНІВЕРСАЛЬНАГА І НАЦЫЯНАЛЬНАГА КАМПАНЕНТАЎ**

Определяются понятие и принципы дифференциации паремиологического фонда языка. Рассматривается последовательность изучения и количественный состав паремиологического минимума и основного паремиологического фонда белорусского языка. Паремиологический минимум и основной паремиологический фонд определяются как языковой материал для дифференциации универсальных и национальных пословиц.

У парэміялогіі любой мовы спалучаюцца ўніверсальны (агульны з іншымі мовамі) і нацыянальны (нацыянальна-культурна абумоўлены) кампаненты, якія складаюцца як з

парэміялагічных адзінак (ці іх варыянтаў) у якасці асобных моўных знакаў, так і з пэўных разнавіднасцей, уласцівасцей, элементаў прыказак.

Каб вызначыць суадносіны паміж універсальным і нацыянальным кампанентамі парэміялагічнай сістэмы пэўнай мовы, выявіць ступень нацыянальна-культурнай абумоўленасці яе парэміялагічнага фонду, трэба дакладна вызначыць само паняцце “парэміялагічны фонд” і прынцыпы яго (фонду) дыферэнцыяцыі.

Парэміялагічным фундам, па аналогіі з лексічным або фразеалагічным фундамі мовы, звычайна называецца мноства ўсіх прыказак, якія ўжываюцца (зафіксаваны) у пэўнай мове. Як і лексічны фонд, і фразеалагічны фонд, мноства прыказак дыферэнцыруецца (1) па сферы свайго ўжывання на дыялектныя і агульнамоўныя, на літаратурныя і субстандартныя, (2) па стылістычнай прыналежнасці на прастамоўныя, нейтральныя і кніжныя, (3) па ступені ўжывальнасці на агульнаўжывальныя і малаўжывальныя і г. д.

Найбольш значным крытэрыем дыферэнцыяцыі парэміялагічнага фонду з’яўляецца, на наш погляд, ступень ужывальнасці (і, адпаведна, вядомасці) прыказак, з якой так ці інакш звязваюцца ўсе астатнія крытэрыі. Паводле гэтага крытэрыя парэміялагічны фонд мовы размяжоўваецца на тры катэгорыі адзінак: (1) парэміялагічны мінімум, (2) асноўны парэміялагічны фонд і (3) асабісты парэміялагічны фонд.

Спробы вызначыць беларускі парэміялагічны мінімум прадпрымаліся не аднойчы і з рознымі мэтамі. Першай такой спробай можна лічыць шырока вядомы “Слоўнік беларускіх прыказак І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч (1996), у якім, паводле аўтараў, “анісваецца каля 1000 найбольш ужывальных прыказак” [11], а ў другім выданні гэтага ж слоўніка (2002) – ужо “каля 1500 найбольш ужывальных прыказак” [12, с. 2]. Ужывальнасць прыказак, якія ўвайшлі ў гэты слоўнік, пацвярджаецца тым, што яны былі зафіксаваны аўтарамі ў “мастацкай і публіцыстычнай літаратуры галоўным чынам ХХ ст.”, а таксама тым, што “амаль усе прыказкі” ўжо “зарэгістраваны ў парэміялагічных зборніках або ў лексікаграфічных крыніцах” [12, с. 28]. Аднак тое, што аўтары слоўніка абмежаваліся толькі пісьмовымі тэкстамі, а таксама ніяк не вызначылі ступень ужывальнасці (частотнасці) прыказак, дазваляе лічыць мноства адзінак, якія ўвайшлі ў “Слоўнік беларускіх прыказак”, па-першае, найбольш ужывальнымі толькі ў пісьмовым варыянце сучаснай беларускай літаратурнай мовы, а па-другое, неаднолькавымі паводле іх ужывальнасці і, адпаведна, вядомасці носьбітамі мовы.

Наступныя дзве спробы вызначыць парэміялагічны мінімум беларускай мовы рабіліся эксперыментальным шляхам. Першая – М. Ю. Котавай, якой былі выяўлены і ўдакладнены парэміялагічныя мінімумы славянскіх моў, у тым ліку і беларускай мовы, пры падрыхтоўцы “Русско-славянскага слоўніка прыказак з англійскімі эквівалентамі” (2000) [9], доктарскай дысертацыі “Славянская парэміялогія” (2004) [10], вучэбнага дапаможніка “Лекции по сопоставительной славянской парэміялогіі” [7] і новага выдання руска-славянскага слоўніка прыказак [8]. У выніку было ўстаноўлена, што з 652 беларускіх прыказак (якія адпавядаюць 500 рускім) 281 мае шырокую ўжывальнасць, 308 агульнавядомыя, але не маюць шырокай ужывальнасці, і 63 не ўжываюцца ў сучасным маўленні [9, с. 273–284], а таксама было вызначана ядро беларускага парэміялагічнага мінімуму – 87 прыказак, якія былі вядомы найбольшай колькасці інфармантаў (90–100 %) [7, с. 125–167; 14]. Другая спроба належыць Я. Я. Іванову, які незалежна ад М. Ю. Котавай на падставе мадэрнізаванага парэміялагічнага эксперыменту Г. Л. Пермякова вызначыў парэміялагічны мінімум сучаснай беларускай літаратурнай мовы (каля 400–440 адзінак), у тым ліку і яго ядро (больш за 90 адзінак) [6; 14].

Асобна варта адзначыць спробу вызначэння парэміялагічнага мінімуму беларускай мовы на матэрыяле вытворных ад іх афарыстычных адзінак пераважна парадыйнага або жартоўнага зместу – так званых “антыпрыказак” і “антыафарызмаў” [3]. Такі спосаб з’яўляецца нескладаным, дастаткова прадуктыўным і бясспрэчна аб’ектыўным, паколькі, як вядома, шырока ўжывальныя парадыйныя або жартоўныя перафразаванні прыказак

засноўваюцца на веданні носьбітамі мовы зыходных прыказак, якія з гэтай прычыны павінны быць таксама шырока ўжывальныя і вядомыя.

Вынікі ўсіх спроб вызначэння беларускага парэміялагічнага мінімуму не супадаюць ні колькасна, ні якасна, аднак усе разам яны даюць падставы для акрэслення пэўнага мноства адзінак, якія з'яўляюцца найбольш ужывальнымі і, адпаведна, найбольш вядомымі ў сучаснай беларускай мове (пачатку XXI стагоддзя).

Асноўны парэміялагічны фонд беларускай мовы таксама вызначаўся не адзін раз і на розным моўным і фальклорным матэрыяле. Першай спробай акрэсліць састаў прыказкавых адзінак, якія на працягу стагоддзяў захавалі шырокую ўжывальнасць, не змяніліся паводле формы (з улікам варыянтнасці) і засталіся актуальнымі паводле свайго зместу, можна лічыць вызначаныя Я. І. Парэцкім 150 дакладных і 75 недакладных парэміялагічных адпаведнікаў у першым у славянскім свеце друкаваным зборніку прыказак “Proverbiorum polonicorum” (1618) Саламона Рысінскага і ў зборніку беларускіх прыказак М. Федароўскага “Lud biaioruski na Rusi Litewskiej” (1935) [13, с. 143–149], а таксама каля 15 парэміялагічных адпаведнікаў у зборніках Ф. М. Янкоўскага “Беларускія, прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы” (1962) і Саламона Рысінскага [13, с. 52–54]. Другая спроба належыць Я. Я. Іванову, які абгрунтаваў прычыны і спосабы выяўлення асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы [5] і ў выніку супастаўлення беларускіх парэміяграфічных крыніц вызначыў састаў асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы (каля 456 адзінак) [14, р. 39–81], у тым ліку ядро парэміялагічнага фонду – каля 119 найбольш старажытных беларускіх прыказак [4; 6].

Асобна трэба адзначыць вывучэнне індывідуальнага парэміялагічнага фонду як часткі ідыялекту, якое бярэ пачатак з фалькларыстыкі і ў апошні час мае развіцця ў асобны кірунак даследаванняў парэміялагічнага фонду мовы.

На матэрыяле беларускай мовы асабісты парэміялагічны фонд толькі яшчэ пачынае вывучацца [1; 2] і пакуль не можа выкарыстоўвацца ні як адзін з параметраў дыферэнцыяцыі парэміялагічнага фонду мовы ўвогуле, ні як рэпрэзентатыўны матэрыял для ўдакладнення аб'ёму і якаснага саставу адзінак парэміялагічнага мінімуму і асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы.

Такім чынам, удзельная вага як універсальнага, так і нацыянальнага кампанентаў беларускай мовы можа быць вызначана толькі на матэрыяле парэміялагічнага мінімуму (мінімальнай колькасці прыказак, найбольш вядомых у пэўны перыяд развіцця мовы) і асноўнага парэміялагічнага фонду мовы (корпусу прыказак, якія застаюцца актыўна ўжывальнымі і істотна структурна не змяняюцца на працягу доўгага часу ў гісторыі мовы), у якіх сканцэнтраваны асноўныя ўласцівасці беларускага парэміялагічнага фонду ўвогуле.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Валчок, Л. А. Асабісты парэміялагічны фонд (як вывучаць і выкарыстоўваць?): арганізацыя даследчай дзейнасці вучняў на ўроках літаратуры / Л. А. Валчок // Народная асвета. – 2012. – № 10. – С. 74–75.

2 Валчок, Л. А. Асабісты фонд беларускіх прыказак: на матэрыяле запісаў ад У. П. Ліхтар, вёска Гоцк Салігорскага раёна / Л. А. Валчок, Ц. А. Малахоўскі; [пад рэд. Т. В. Валодзінай, А. В. Сцепулёнка]. – Мінск : МАІРА, 2012. – 58 с.

3 Дубасава, І. С. Да праблемы вызначэння парэміялагічнага мінімуму беларускай мовы (на матэрыяле вытворных афарыстычных адзінак) / І. С. Дубасава // Матэрыялы навукова-методычнай канферэнцыі прафесараў і супрацоўнікаў па ітогам НІР в 2008 г., г. Могилев, 3–4 студзеня 2009 г. / МГУ имени А. А. Кулешова; под ред. А. В. Иванова. – Могилев, 2009. – С. 203–206.

4 Іваноў, Я. Я. Асноўны парэміялагічны фонд беларускай мовы і “Proverbiorum polonicorum” (1618) С. Рысінскага / Я. Я. Іваноў // Паланістыка – Полоністыка – Polonistyka 2006 : зб. навук. прац / рэд. А. Кіклевіч, С. Важнік. – Мінск : Права і эканоміка, 2006. – С. 79–94.

5 Іваноў, Я. Я. Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы / Я. Я. Іваноў // Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагагіка – 2006. – № 3. – С. 103–109.

6 Іваноў, Я. Я. Сацыялінгвістычныя параметры беларускіх прыказак (да праблемы вызначэння парэміялагічнага мінімуму і асноўнага парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы) / Я. Я. Іваноў // Мова і соцыўм : зб. навук. прац / пад. рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МТ “Брама”, 2004. – С. 201–224. – (Terra Alba. Т. 3).

7 Котова, М. Ю. Лекции по сопоставительной славянской паремиологии : учеб. пособие для магистрантов / М. Ю. Котова. – Санкт-Петербург : Филол. фак. СПбГУ, 2010. – 170 с.

8 Котова, М. Ю. От социолингвистического паремиологического эксперимента к многоязычному словарю пословиц (заметки паремиографа) / М. Ю. Котова // Паремология в дискурсе: [коллективная монография] / В. М. Мокиенко, Т. Г. Бочина, Е. Е. Иванов [и др.] ; под ред. О. В. Ломакиной. – Москва : URSS : Ленанд, 2015. – С. 233–251.

9 Котова, М. Ю. Русско-славянский словарь пословиц (с английскими соответствиями) / М. Ю. Котова ; под ред. П. А. Дмитриева. – Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2000. – 360 с.

10 Котова, М. Ю. Славянская паремология : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.01 – русский язык; 10.02.03 – славянские языки: в 2 т. / М. Ю. Котова. – Санкт-Петербург, 2004. – Т. 2. – 540 с.

11 Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 1996. – 352 с.

12 Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларуская навука, 2002. – 511 с.

13 Порецкий, Я. И. Соломон Рысинский : Solomo Pantherus Leucorussus: конец XVI – начало XVII века / Я. И. Порецкий. – Минск : Изд-во БГУ, 1983. – 158 с.

14 Ivanov, E. E. Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian) / E. E. Ivanov. – Prague : RSS/OSSF, 2002. – 136 p.